

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

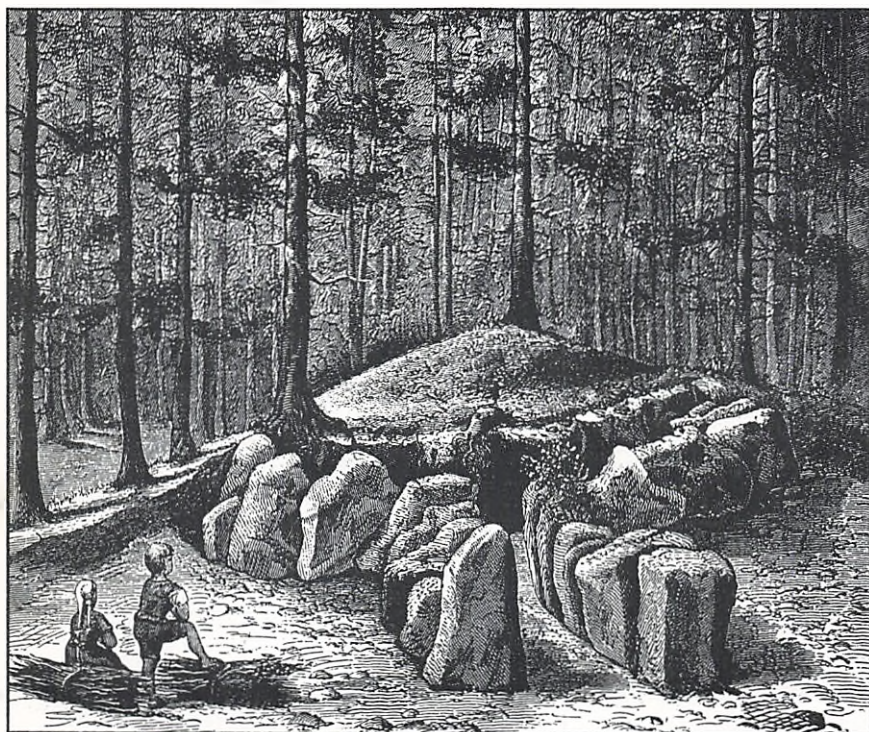
NOMUS

NORDSJÆLLANDSK MUSEUMSFØRENING

9. ÅRGANG

NR. 1

FEBRUAR 1996

INDHOLD

Hillerød kommune og museet – perspektiver for fremtiden	side 2
Faurholm Voldsted	side 4
Indkaldelse til ordinær generalforsamling	side 11
Kulturhistoriske spor i skoven - fortalt af en skovløber	side 12
Set og sket	side 19

HILLERØD KOMMUNE OG MUSEET PERSPEKTIVER FOR FREMTIDEN

Lilian Christiansen, formand for fritids- og kulturudvalget i Hillerød Kommune

Tak for opfordringen til at skrive i NoMus om ovennævnte emne. I skrivende stund er vi i gang med at tilrettelægge et møde om samdriftaftaler om museumsdrift med Skævinge, Allerød og Fredensborg - Humlebæk kommuner.

Desuden besluttede et enigt Fritids- og Kulturudvalg før jul at anbefale overfor byrådet at fremsende konceptet vedrørende et total-museumscenter til vurdering i Arbejdsmarkedets

Feriefond. Sagen ligger p.t. i Økonomiudvalget, men det er min opfattelse, at man her først i det nye år vil imødekomme udvalgets anbefaling og fremsende konceptet.

Forretningsgangen kan forekomme lidt snørklet, men det er sådan at økonomien vedrørende drifttilskud til museumsforeningen ligger i Fritids- og Kulturudvalgets regi, medens det bygnings- og planmæssige vedrørende Sophienborg ligger i Økonomiudvalget. Alle forhold vedrørende museet runder imidlertid fritids- og kulturudvalget inden videre behandling.

Hillerød Kommunes drifttilskud til Nordsjællandsk Folkemuseum udgør rundt 660.000 kr. hvilket er 32 procent af indtægtssiden i museets regnskab. Ønsket om yderligere 500.000 til en forvalter og museumspædagog faldt desværre ved budgetvedtagelsen for 1996. Det er økonomisk trange tider for kommunen lige nu, men man må sige, at ønsker og visioner for den fremtidige museumsdrift er så godt beskrevet og

velkendte for udvalg og byråd, at når de økonomiske muligheder måtte komme, er det blot at hive planerne frem. I Kommuneplan 1995-2007 er Sophienborg nævnt under målsætningsafsnittet for kultur og fritid, og i Fritids- og Kulturudvalgets aktivitetsplan, som man kunne kalde vores arbejdsplan, er det beskrevet som et problemfelt, da der både kræves politisk stillingtagen og yderligere økonomiske midler. Jeg håber, at det giver et indtryk af, at vi medregner museets kulturelle værdi for området, kommunen ja regionen som helhed.

Jeg har med stor glæde og interesse læst Arbejdsplan 1996. For en "udenforstående" er det et glimrende opslagsværk – overskueligt og letforståeligt, og vi bruger faktisk sådanne virksomhedsplaner i udvalgets arbejde med aktivitetsplanlægningen.

Samtidig er det glædeligt at konstatere at museets udadrettede aktiviteter under årene er blevet mere synlige – og besøgte – i det kulturelle billede i Hillerød. Det skyldes ikke mindst dygtige professionelle ledere men også de mange frivillige i museumsforeningen.

Jeg håber og tror, at Kulturbymuseet 96 kan være med til at sætte fokus på kulturlivet og at det vil gå op for flere mennesker i vor forjagede tid, at det er vigtigt at standse op en gang imellem og fordybe sig lidt i fortiden for bedre at kunne forstå sin samtid og ruste sig til fremtiden.

Jeg ønsker alle et godt nytår og god arbejdslyst i det nye år.

Med venlig hilsen

Lillian Christiansen

fm. fritids- og kulturudvalget
Hillerød kommune

NoMus er medlemsblad for Nordsjællandsk Museumsforening, som varetager driften af Sophienborg, Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød. Museet dækker arkæologi og nyere tids kulturhistorie i Hillerød, Allerød, Skævinge og Fredensborg-Humlebæk kommuner samt arkæologien i Helsingør kommune. Desuden er det byhistorisk museum for Hillerød og specialmuseum for landbokulturen i Nordsjælland. NoMus udkommer 4 gange årligt (i februar, april, september og december) og sendes til museumsforeningens medlemmer samt en række private virksomheder og offentlige institutioner.

Redaktion:

*Hans Jørgen Clementsen (ansvarsh.),
Flemming Beyer, Finn Erik Kramer,
Grethe Post og Conny Pedersen.*

Adresse:

Sophienborg, Nordsjællandsk Folkemuseum
Sophienborg Allé 9, 3400 Hillerød
Telefon: 48 24 34 48, Fax: 48 24 34 42

Forsidebilledet: "Mutter Gribs Hule" – en jættestue fra bondestenalderen i Gribskov. Fra Illustreret Tidende 1887.

Faurholm Voldsted

Faurholm er i dag navnet på et stort bygningskompleks et par kilometer syd for Hillerød. Oprindeligt har det været et trefløjet gårdanlæg, der var åbent i syd, men idag er den østlige fløj forsvundet. Bygningerne blev opført i årene 1804-06 som kongelig avlsgård, men senere omdannet til statslig forsøgsgård. Idag bruges anlægget, der er fredet i henhold til bygningsfredningsloven, til mange forskellige formål.

Gården ligger på et delvis reguleret plateau med skråninger mod nord og vest. På vestsiden ligger et større haveanlæg ned til et reguleret åløb. Mod nord ligger lave engarealer op til en større danske omgivet af dybe lavninger. I 1964 blev banken fredet som et voldsted fra middelalderen.

Hillerød kommune ønskede i 1995 at etablere et regnvandsbassin på arealet ved Faurholm. Museet blev derfor af vandløbsmyndigheden Frederiksborg Amt anmodet om at udføre en arkæologisk og historisk undersøgelse af området og give forslag til en genskabelse af et tidligere vådområde.

Faurholm som krongods

I den ældst bevarede kilde fra 1364 pantsætter væbneren Peder Mortensen Due samme år Faurholm med tilliggende jord og skov til Kong Valdemar Atterdag. Peder Mortensen forbeholdt sig og sine arvingers ret til at indløse gården, men dette skete aldrig, for gården synes at have været krongods til 1547.

I slutningen af 1400-årene optræder

væbneren Peder Steen af Faurholm som vidne i flere af Æbelholt Klosters breve. Peder Steen har - ligesom den ovenfor nævnte Peder Mortensen - tilhørt lavadelen, men ikke været ejer af Faurholm. Han har haft Faurholm i pant af kronen.

I 1496 blev pantebrevet overført til svigersønnen Jep Nielsen. Her omtales han som "vor mand og tjener" og han må beholde "vor og kronens gård Faurholm, møllen og Egespore by" så længe han lever. Når han er død, skal hans arvinger beholde godset. Af Egespore by skal han hvert år give 8 pund korn (32 tønder) for gæsteri, borgeleje og al anden kongelig tynde, ligesom han ikke må forhugge skoven.

Senest 1523 må Jep Nielsen have mistet Faurholm. Hans Willumsen fik dette år af Kong Frederik I et lejebrev på Faurholmgård og Egespur by på samme vilkår som Jep Nielsen tidligere havde haft.

I et register 1538 over lensmænd, der skal forsyne flåden med mandskab og proviant, nævnes Hans Willumsen til Faurholm og Egesporre.

Faurholm som adelsgods

Kong Christian III solgte 1547 Faurholmgård, Faurholm Mølle og Egesborig by med 10 bøndergårde til den tyske adelsmand "vor tjener og råd", Andreas von Barby, provst i Roskilde, og hans arvinger til evig ejendom på betingelse af, at han "bygger og bor" i Danmark. En anden betingelse var, at han ikke måtte skyde "adelsvildt, som er hjorte og hinde".

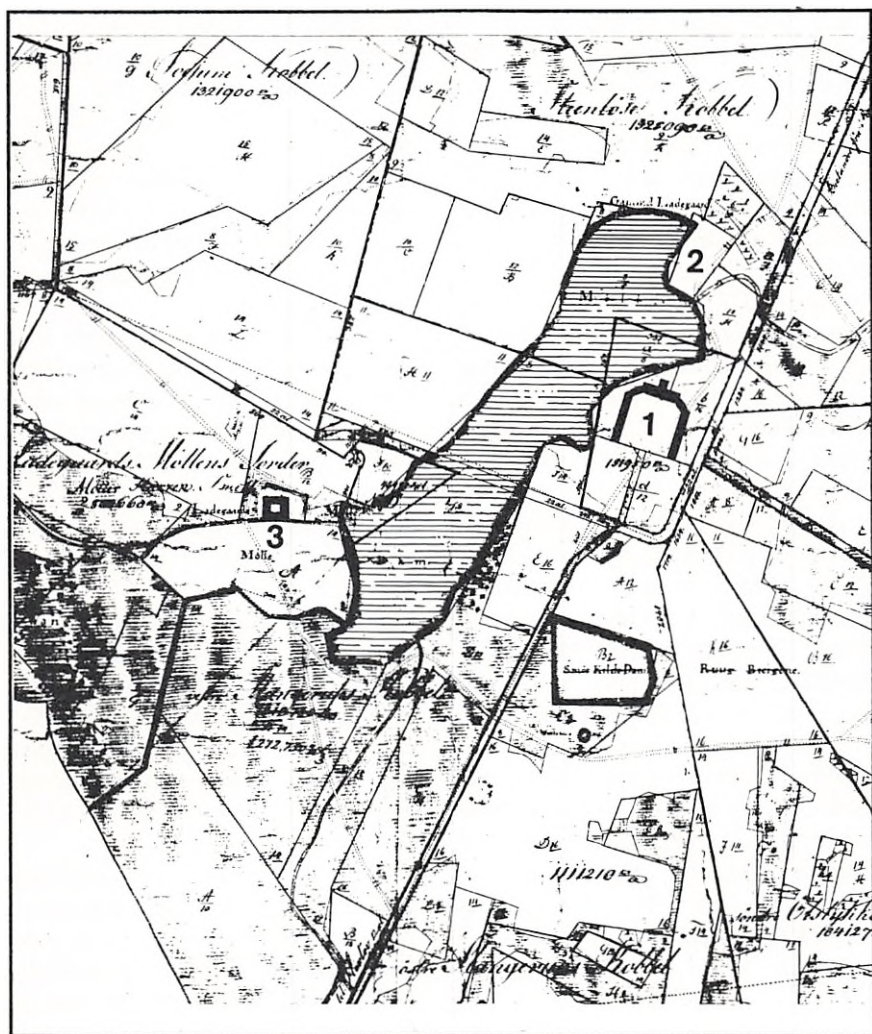

Fig. 1. Stutterivangskort 1776. Kortet er senere - i begyndelsen af 1800-årene - brugt som matrikelkort, dvs. at matrikelskel og vejforløb (Roskildevej) er blevet indtegnet senere. Møledammen fra 1600-årene er her indtegnet med vandret skravering. Numrene henviser til følgende: 1. Det trelængede gårdanlæg Faurholm fra 1804-06. 2. Faurholm "voldsted" / herregårdspladsen også kaldet "Gammel Ladegård". 3. Ladegårdsmøllen fra 1600-årene, nu forsvundet vandmølle. (Kort- og Matrikelstyrelsen).

De nævnte gårde og møllen lå alle i Freerslev Sogn. Få år efter, i 1555, blev sognet nedlagt og lagt under Nørre Herlev Sogn.

Andreas V. Barby havde kun Faurholmgodset i nogle få år, men formåede ved Christian III's gunst at udvide det betragteligt. Skyrød by på 4 gårde i Nørre Herlev Sogn fik han tilskødet af kongen i 1548, og 1550 fik "vor råd og tjener Anders V. Barby" gården Høvolt og 11 gårde i Hammersholt by til evig ejendom. Begge bebyggelser var beliggende i Nørre Herlev Sogn. Igen var dog jagten i "den høje vildtbane" forbeholdt kongen.

Året efter afrundedes Faurholmgodset ved et mageskifte med Esrom Kloster (siden 1536 under kronen). Esrom fik Stenløsemagle og Andreas v. Barby fik Nørre Herlev by med 14 gårde og et gadehus, samt Hanebjerg Mølle ved Kollerød Å sydvest for Nr. Herlev.

Efter blot syv år som ejer tilskødte Anders V. Barby i 1554 Faurholmgodset til Peder Oxe af Gisselfeld, en stridbar adelsmand, der hurtigt kom i strid med Herluf Trolle på Hillerødholm om markskellet mellem de to godser. På det politiske plan tilhørte de hver sin fløj i rigsrådet.

Faurholm som krongods – igen

Da Peder Oxe mistede kongens gunst, måtte han ved et mageskifte med Chr. III i 1558 afstå Faurholm Hovedgård med tilliggende gårde og møller til kronen.

I middelalderen lå adelens godser og gårde som regel meget spredt, ofte i

forskellige landsdele. I midten af 1500-årene begyndte man at samle ejendommene omkring en større gård (hoved- eller ladegård) for at opnå stordriftens fordele. Denne fremkom ved at lade de underliggende gårdes bønder yde hoveri på hovedgårdsmarkerne (de såkaldte ugedagstjenere). Hvis disse bønder boede i samme sogn som hovedgården, blev de endvidere skattefri.

På Faurholm gik udviklingen langt videre, allerede mens Andreas v. Barby var ejer. Gården blev flyttet fra en holm i Freerslev Sogn til Oxeholm i Nørre Herlev Sogn. Hensigten var klar nok. Ved mageskiftet fra 1554 og 1558 kaldes Faurholm for hovedgård, og Skyrøds fire gårde var nedlagt og jorden lagt ind under hovedgården.

Kort efter, at Frederik II var blevet konge (1559), erhvervede han sig næsten alt jordegods i Nordsjælland ved en række mageskifter med adelen. Esrom Kloster blev indrettet til kongelig ladegård, Stenholtgård ved Esrom sø blev nedlagt, og jorden lagt under det nye Frederiksborg Len.

Alle bygninger på Faurholm, med undtagelse af ladegården, blev revet ned, og det samme må være sket med de under Faurholm liggende gårde og landsbyer, hvis det da ikke allerede var sket før 1560.

Det store jordtilliggende til Faurholm, der i modsætning til den lille Ladegård ved Frederiksborg Slot blev kaldt Store Ladegård, blev fremover kaldt Ladegårdsmarken og var opdelt i tre vange: Freerslev Vang, Trols Vang og Smørkilde Vang.

Fig. 2. Faurholm Voldsted. Borgbanken med den arkæologiske søgegrøft til højre i billedet. Nederst ses konturen af voldgraven. Øverst til venstre gården Faurholm. (Fot. Flemming Beyer 1995).

Ladegårdsdriften gav ikke altid det ønskede positive resultat, og derfor blev Faurholm Ladegård nedrevet i 1638 og jorden forpagtet af borgere i Hillerød og senere af lensmanden på Frederiksborg.

Ved det kongelige Stutteri's samling omkring Frederiksborg i 1720 indgik Faurholm ladegårdsjord sammen med Lille Ladegård's jordtilliggende i et stort kompleks af græsnings- og høslætvinge, som der endnu idag findes mange rester af i omegnen af Hillerød.

Ved slutningen af 1700-årene var stutteriets betydning i aftagende, og en del af stutterivangene blev overdraget til forstvæsenet. De resterende jorder deltes senere mellem Hillerødsholm (tidligere

Lille Ladegård) stutteri og avlsgård og Faurholm Avlsgård, som blev opført i årene 1804-06. Imellem disse to gårde blev i 1839-40 opført en "mellemgård", som fik navnet Trollesminde.

Faurholm og Trollesminde var i en periode bortforpagtede og blev drevet som storlandbrug, indtil de begge i 1917 blev omdannet til Statens Forsøgsgårde.

Landskab og bebyggelse

I forhold til de øvrige landsdele har der været meget få adelsgodser i Nordsjælland. Så meget desto mere bemærkelsesværdigt er det, at der i 1500-årene inden for få kilometers afstand lå tre hovedgårde i den centrale del af Nord-

sjælland, nemlig Stenholt, Hillerødsholm og Faurholm.

Den sandsynlige forklaring er ikke svær at få øje på, når man betragter de topografiske forhold omkring Hillerød nærmere.

Fra de mange bakkedrag, der strækker sig fra Søborg Sø i nord til Sjælsø i syd, strømmer der mod vest til Roskilde Fjord og mod øst til Øresund flere små og større vandløb.

Da vandkraft i middelalderen var den vigtigste kraftkilde, er det sandsynligvis muligheden for udnyttelse af vandkraft, der har været en væsentlig lokaliseringsfaktor for hovedgårdenes placering. Adelen har ikke været blind for værdien af et gods med en god vandmølle.

Af stor betydning for Faurholms placering var den nu næsten udtørrede Salpetermose syd for Hillerød og nordøst for Faurholm. Den tidligere meget store mose bar frem til slutningen af 1700-årene det flotte navn Tranemosen. Langt den overvejende del af moseområdet afvandedes i dag til Pøleåen i nord, men tidligere har forholdene været anderledes, idet mosen ligger i et vandskelsområde. Terræn, højdekoter og ældre kort afslører, at Tranemosen i middelalderen blev afvandet mod syd til Havelse Å, og at Pøleåen havde sit udspring i Tranemoseområdets nordvestlige del, kaldet Bøllemosen.

I selve Tranemosen havde Havelse Å sit udspring og løb tæt forbi det nuværende Faurholm og videre mod sydvest.

Oplysningerne om selve Faurholm hovedgård i middelalderen er beskedne. Fra midten af 1500-årene vides kun, at

gården tilsyneladende blev flyttet fra en holm i Freerslev Sogn til Oxeholm i Nørre Herlev Sogn. Det har ikke været muligt at få de to holme lokaliseret med sikkerhed.

Undersøgelserne peger på, at Oxeholmen er den holm, som i ældre kortmateriale betegnes "Gammel Ladegaard", hvilket vil sige det i dag fredede voldsted.

Vandmøller

Den middelalderlige vandmølle nævnes første gang i 1496, og kaldes Faurholm Mølle i 1547. Møllen, hvis beliggenhed ikke kendes, blev beordret nedrevet af kongen i 1572. Dette hang antagelig sammen med, at kongen anlagde et system af vandkanaler i 1570'erne. Det nordlige kanalsystem begyndte i Store Grib sø og det sydlige i Kollerød Sø. Begge havde til formål at få mere vand til Slotssøen og dermed til den kongelige vandmølle ved søen. Uden tvivl var tilvejebringelse af en større vandmængde en forudsætning for at ændre den middelalderlige vandmølle, som lå på stedet, fra en underfaldsmølle til en overfaldsmølle.

På et af de ældste kort over Hillerødområdet, fra o. 1680, ses, at vandet fra Slotsmøllen har løbet i et reguleret åløb til Faurholm. Herfra løb det, sammen med vand, der kom fra Tranemosen, ind i en større mølledam, hørende til den såkaldte Ladegårdsmølle. Denne lå sydvest for Faurholm og nævnes første gang 1662, ligesom den genfindes på ovennævnte kort. Hvornår mølleanlægget blev etableret, vides ikke,

men antagelig engang i første halvdel af 1600-årene.

Vandmøllens placering og mølledammens udstrækning fremgår tydeligt af et stuttrivangskort fra 1776 (fig. 1).

Ladegårdsmøllen var i funktion frem til begyndelsen af 1800-årene, hvorefter den blev nedlagt og erstattet af en vindmølle. Mølledammen forsvandt også og blev til engområde.

I sidste halvdel af 1800-årene afdrænes og udtørres flere områder af Salpetermosen. I forbindelse hermed blev vandskellet flyttet mod syd. Afvandingen af den nordlige del af mosen sker herefter til Pøle Å. I forbindelse med dræningsarbejderne uddybes Pøle Å flere gange, sidste gang så sent som i 1930'erne, hvor det nuværende vandstandsniveau etableres.

Landeveje

På det ældste kort fra omkring 1680 ses at vejen mellem Hillerød og Slangerup passerer Faurholm hen over det nu fredede voldsted og løber over Havelse Å. Broen på stedet benævnes i 1766 Ladegårdsbroen og vejforløbet genfindes detaljeret på et stuttrivangskort fra 1776. (fig. 1.) Fra Ladegårdsbroen fortsatte vejen mod sydøst og drejede derefter hen over det nuværende Faurholms gårdsplads og videre mod syd, omtrent som vejforløbet i dag.

Det her beskrevne vejforløb er i dag forsvundet og erstattet af den nuværende Roskildevej. Flytningen af vejen fandt sted omkring år 1800, omtrent samtidig med bygningen af det nuværende Faurholm og de øvrige reguleringer af landevejene i Hillerødområdet.

Arkæologiske undersøgelser

Et nyopmålt detaljeret kort, suppleret med markrekognosceringer, har været udgangspunktet for de af museet foretagne arkæologiske undersøgelser på tre udvalgte lokaliteter.

Undersøgelsen på den første lokalitet, som lå nordvestligt på voldstedet, gav det resultat, at borgholmen og voldgraven tilsyneladende aldrig havde været befæstet i traditionel forstand. Dog konstateres, at voldgraven var anlagt, og tørveaflejringen i bunden beviste, at graven havde været vandfyldt. Der fandtes ikke spor af bygninger på selve borgbanken, men en del fyldlag med byggematerialer.

Undersøgelsen på den anden lokalitet, kaldet "Ladegårdsbroen" fremdrog en hidtil ukendt brokonstruktion på stedet. Denne havde været opbygget med bropiller af store kvaderhugne kampesten med en indbyrdes afstand på omtrent tre meter. Herover havde brokonstruktionen været opbygget i store teglsten, muret i buer mellem de enkelte bropiller. Fund af flere store sandsten med buet overside peger på, at brovangerne har været afdækket med disse sten.

Broen havde haft fire buefag, hvoraf det nordlige havde ligget delvis i selve borgbanken og det sydlige måtte have ligget i en nu forsvundet vejdæmning over det lave engområde til fast grund. I fundamentet til den sydligste bropille fremkom flere store tømmerstykker, som antagelig har været tiltænkt som forankring mellem dæmning og bro.

På selve borgbanken, umiddelbart op til broen, fremkom fundamenter og

gulvlag i teglsten, fra en bygning af samme alder som brokonstruktionen.

Undersøgelsen på den tredje lokalitet, kaldet "Mølledammen" gav oplysninger om et ældre gravet åløb, muligvis den tidligere voldgrav syd for borgholmen.

Undersøgelsens resultater

Fig. 3. Rester af bropille fra 1500-årene. De yderste teglsten står skråt, da de er den nedre del af det murede hvælv, der har været mellem bropillerne. Bagerst i billedet det kvaderstenshugne kampestensfundament. Hver farve på målestokken svarer til 20 cm. (Foto Flemming Beyer 1995).

Vedrørende Faurholm voldsted kan det konstateres, at der fandtes en gravet voldgrav med en meget flad skråning op på selve borgbanken uden nogen form for voldanlæg. Der fremkom heller ingen rester af et større gårdanlæg. Dette kan

dog godt ligge et andet sted på borgbanken, hvilket det sandsynligvis gør.

Kilderne peger på, at Faurholm blev flyttet engang i midten af 1500-årene, antagelig til den nuværende borgholm. Denne bør derfor snarere kaldes en herregårdsplads end en borgholm.

Fra de skriftlige kilder vides også, at Faurholm, med undtagelse af ladegården, blev nedrevet i 1560 og selve ladegården omtrent 80 år senere, i 1638. Det vil sige at herregårdspladsen har været bebygget i mindre end 90 år.

Tilbage står problemet med det middelalderlige Faurholm. Denne borgholm har vi endnu ikke viden om.

Den fundne brokonstruktion havde en udformning i kampesten, tegl og sandsten, som viser, at den ikke kun har været en landevejsbro. Bygningsresterne i forbindelse med broen bestyrker også dette.

Broen har muligvis været den første del af et større herregårdsanlæg, som aldrig er blevet opført omkring 1550. Den arkæologiske datering af broen passer fint med dette tidspunkt.

Brokonstruktionen og tørvelagene i de tre undersøgte lokaliteter viser et vandsandsniveau nogenlunde tilsvarende mølledammen til Ladegårdsmøllen fra 1600-årene, som angivet på stuttevangskortet fra 1776 (fig 1).

Den middelalderlige Faurholm Mølle og tilhørende mølledam er endnu ikke stedfæstet, muligvis kan den være sammenfaldende med det yngre anlæg fra 1600-årene, men vi ved det ikke endnu.

Mølledammen genetableres

Museet har foreslået at genskabe den

gamle mølledam, hvis udstrækning kendes fra 1776 og bruge denne sø som regnvandsbassin. Tilsyneladende realiseres projektet i 1996, således at det i forvejen spændene historiske område bliver endnu bedre at besøge i fremtiden.

Flemming Beyer

Litteratur og kilder:

J.P. Trap: Danmark, Frederiksborg Amt, 5. udg. 1953.

Danmarks Riges Breve, udgivet af Rigsarkivet, div. år.

Faurholm - en kulturhistorisk undersøgelse. Rapport udarbejdet af Sophienborg, Nordsjællandsk Folkemuseum for Frederiksborg Amt 1995.

Indkaldelse til ordinær generalforsamling

Ordinær generalforsamling i Nordsjællandsk Museumsforening afholdes onsdag den 28. februar 1996 kl. 19.30 på **Grundtvigs Højskole Frederiksborg, Frederiksværksgade 147 i Hillerød.**

Dagsorden ifølge vedtægterne:

1. Valg af dirigent.
2. Formanden og museumslederen aflægger beretning.
3. Kassereren fremlægger reviderede regnskaber til godkendelse.
4. Fremlæggelse af budgetter og fastlæggelse af kontingent til foreningen.
5. Indkomne forslag.
6. Valg af bestyrelsesmedlemmer og to suppleanter. På valg til bestyrelsen er

Bent Christoffersen, Peter Plambech, Ole Jørgensen og Ole Nilas. Mogens Hasselager er på valg som suppleant. Bent Christoffersen og Peter Plambech er villige til genvalg, de øvrige ønsker ikke genvalg.

Conny Pedersen har ønsket at udtræde af bestyrelsen. Poul E Termansen er som suppleant indtrådt i hendes sted..

Der skal således foretages nyvalg af to bestyrelsesmedlemmer og to suppleanter.

7. Valg af to revisorer.

8. Eventuelt.

Forslag til nye bestyrelsesmedlemmer / suppleanter afleveres skriftligt til formanden Helge S. Bek, Ebbas Allé 12, Nødebo, 3480 Fredensborg senest 8 dage før generalforsamlingen.

Efter generalforsamlingen bliver der en kortere pause med kaffebord.

Herefter vil

tidl. Rigsantikvar Olaf Olsen
causere over emnet:

»Mine 14 år som Rigsantikvar«

Bemærk det nye mødested. Vel mødt!

Busrute: 701

fra Hillerød Station	18.55
fra Hostrupsvej	18.58
fra Hillerød Rådhus	19.01

- er fremme ved Grundtvigs
Højskole kl. 19.08

Kulturhistoriske spor i skoven

– fortalt af en skovløber

Hvis man en dag får lyst til at gå sig en tur i skoven, er man ikke i tvivl om, hvornår man træder ind i den. I Nordsjælland markerer et stendige grænsen. Ved indkørslen er der bomme og skilte med: "Motorkøretøj forbudt" og "Hunde i snor" osv.

Denne skarpe grænse blev udstukket i 1781. Før den tid var der ofte ingen skel mellem skov og land. Nordsjælland var et skovrigt område, hvor der i lysningerne lå gårde, landsbyer og agre (fig. 1).

Langt de fleste beboere var fæstebønder, hvor kongen ejede deres jord, mens bønderne havde brugsretten til jorden og underskoven. Dette forhold sammenlagt med tamdyrenes afgræsning umuliggjorde skovforyngelsen. Nok var skovarealet større i disse tider, men der blev med tiden længere og længere mellem træerne. Det har været meget lig Jægersborg Dyrehave idag.

Det var ved skovudskiftningen i 1781 og den endelige fredskovlov i 1805, at skov og landbrug blev adskilt.

De gårde, der lå indenfor det område, der fremover skulle være skov, blev nedlagt. Den skov, der stod udefor, blev hugget bort. Således gror træerne inde bag Gribskovs gærder på en hel egns bebyggelseshistorie. Der har ligget omkring 20 gårde og landsbyer inde i det område, som idag er Gribskov!

Sporene efter bebyggelserne er f.eks. de små jorddiger, der går på kryds og tværs inde i skoven eller sporene af markerne, der ses som et vaskebrædt-

formet mønster i skovbunden, hvor de er op til en halv meter høje og 10-12 meter brede. Det er de såkaldte højryggede agre, hvor den høje ryg sikrede agerens afvanding.

Sporene af huse og gårde ses ofte som små høje i landskabet. Det er skorstenen, der er styrtet sammen og har efterladt en bunke ler og munkesten. I muldvarpeskudene kan man på disse steder finde store mængder af glaseret keramik fra 1600- og 1700-tallet. Det stammer muligvis fra Esrum kloster, som efter Reformationen blev brudt ned, således at bønderne fik et decideret teglstensbrud dér. Resterne af klosteret blev omdannet og fungerede som ladegård for det, der skulle blive til Frederiksborgstutteriet, hvis opgave var at fremavle elegante ride- og køreheste. Mange gårde og landsbyer måtte nedlægges, efterhånden som stutteriet og senere rytteriet lagde beslag på mere og mere jord til deres vange. I 1610 anlagdes Munke-, Tumlinge-, Fenrik- og Pibervang langs Esrum sø. De tre gårde: Sipperup, Hjernrup og Sørup blev nedlagt.

I 1792 blev der tegnet et kort over kongens stutterivange. På dette kort er der tegnet retningen på de højryggede agre (fig. 2 og 3, A). De hvide felter med de stiplede linjer er de gamle marker, og retningen på de stiplede linjer er pløjeretningen, og dem kan man faktisk stadig genfinde i skoven i dag! Udsnippet af kortet er over Pibervangen, hvor det blåskimlede stod gik.

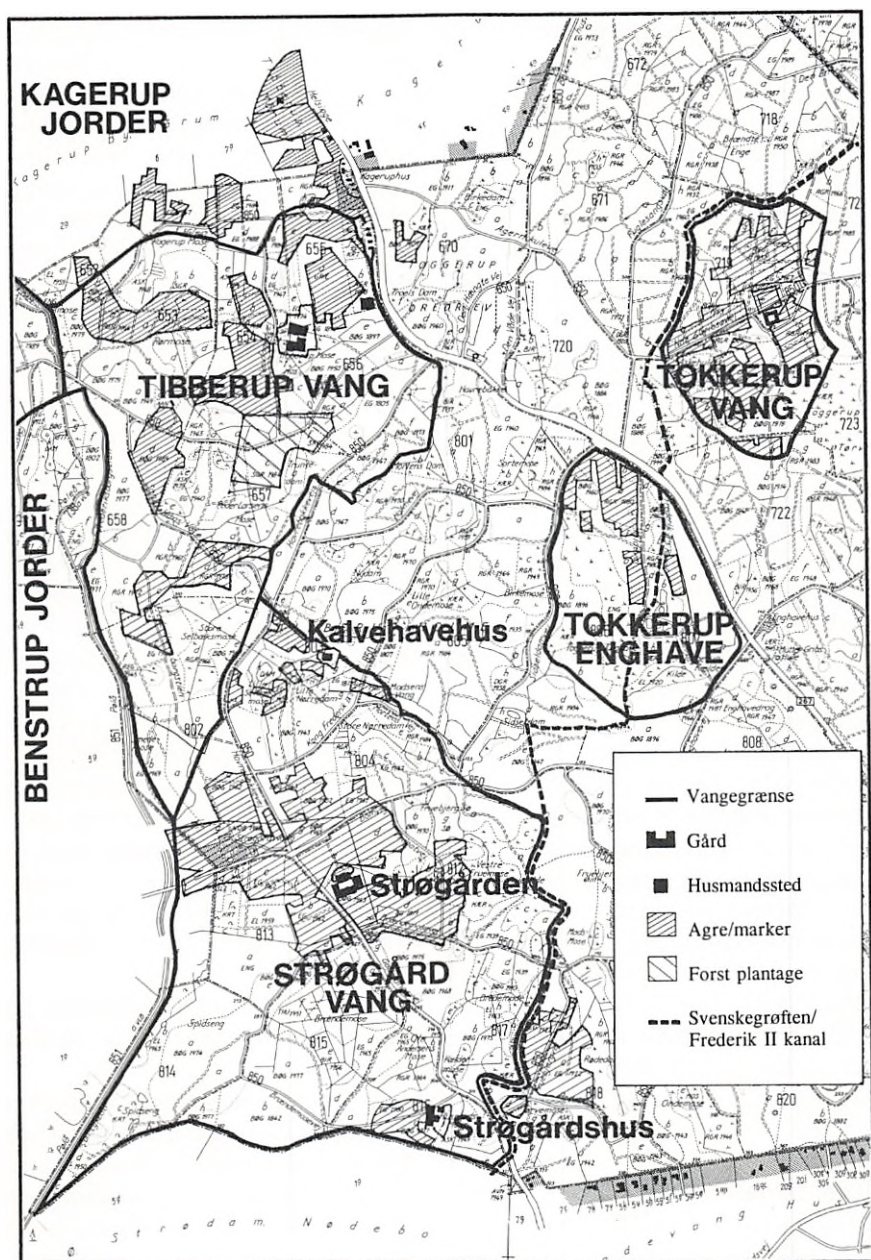

Fig. 1. Den sydvestlige del af Gribskov i slutningen af 1700-tallet

Hver vang avlede sin farve hest. I 1777 overgik størstedelen af vangene til von Langens forstordning. Det er den store vestlige del, som hedder Piber Plantage. Der er på kortet tegnet et gærde mellem plantagedelen og stutridelen. Dette gærde kan stadig ses i dag.

På kortet er der en mark, der hedder Gårdstedet. På Graver- og Fændrikvang findes der også to lokaliteter med samme navn. Det må være dér, resterne af de tre nedlagte gårde skal findes. Faktisk findes der netop på det angivne sted i Pibervangen en tydelig gårdtomt.

Kulmilepladserne

Vores egn er blevet kaldt for Kulsvierlandet, og kulmilepladserne kan findes i skovbunden. De kan deles i tre kategorier:

Den mindste kategori er, hvor jorden er sort, og der er rester af trækul, måske i små bunker.

I den anden kategori findes flere ovale huller, 4-8 m i diameter med små volde omkring, således at de ligner et lille månekrater. I midten af ringen har milen været bygget op. Ringen omkring kaldes en kulsterring og består af jord. Oprindeligt stod der omkring milen græstørv, som blev skovlet op på milen, hvis den skulle flamme op.

Den sidste kategori er kæmpemiletomten. Den er en snes meter i diameter, og kulsterringen kan nærme sig to meter i højden!

Kanalerne

I Frederiksborg Skovdistrikt er der gennem tiderne gravet kanaler for at lede

vand til møllerne i området. Det er bl.a. Svenskegrøften (se fig. 1), som blev gravet fra Gribso til Frederiksborg slotssø for at drive vandmøllen. I 1800-tallet begyndte man systematisk at dræne skoven ved at grave grøfter, og nu er skoven gennemløjet af grøfter og kanaler, hvis aldre ofte er svære at afgøre. Men nogle af grøfterne har sikkert indgået i de kilometerlange kanalsystemer, som leverede vand til den tids højteknologiske virksomheder, vandmøllerne.

Ved den sydlige del af Esrum sø lå Stenholt mølle (fig. 3, B). I en 800-årig periode er der gravet et netværk af grøfter og kanaler og damme for at regulere og lede vand til denne mølle, fra Gribso i nord, Følstrup dammene og Odderdamsengene i øst og Hjortedammene i Stenholt Vang i syd.

Enghaver

De mere fugtige områder i skoven, hvor birk og el trives, kaldes enghaver. I skovbøndernes tid var brugen af enghaverne sat i system som løveng, græsningskov, høslet, stævningsskov og tørvegrav. Fra den tid er der bevaret kulturplanter og træer som kalkved, benved, hvidtjørn, æble, druehyld, kræge og mange andre.

Nogle af grøfterne i enghaverne må være fra den tid, gravet for at regulere vandstanden.

Op gennem 1800-tallet og indtil nu er mange af enghaverne blevet drænet og tilplantet med rødgran. Men går man ind i en sådan rødgransbevoksning, vil man møde store tuer af el, hvidtjørn, hassel osv., som i granskoven kæmper for livet.

Fig. 2. Piber Plantage og -vang 1792

Bevaring af sporene

De mange spor fra områdets lange kulturhistorie forsøger Skov- og Naturstyrelsens kulturhistoriske kontor at registrere. Men det daglige ansvar for at bevare disse mere eller mindre tydelige spor har Frederiksborg Skovdistrikt. Det er en kæmpeopgave at lave moderne skovdrift på et areal som Gribskov, hvor der nok er højryggede agre i en femtedel af området. Men distriktet er med stor beslutsomhed gået ind i opgaven med at beskytte kultursporene. Det kræver en helt ny og systematisk planlægning af arbejdet.

Gribskov nord

Hvis man ser på fordelingen af fortidsminderne og kultursporene på distriktet, tegner der sig et ikke uinteressant billede. På den nordlige del af distriktet findes den bedste jord og de fleste bebyggelser fra historisk tid. Der findes derfor også langt de fleste højryggede agre.

Gribskov sydvest

I den sydlige halvdel er agersporene mere sparsomme, og det til trods for at mange af bebyggelserne er nogle af de sidst nedlagte. I den sydvestlige del af Gribskov, hvor gårde som Strøgård (fig. 3, C), Tibberup (fig. 3, D) og Tokkerup (fig. 3, E) har ligget, er samtlige vangediger bevaret, som de er tegnet på et meget nøjagtigt udskiftningskort af landinspektør O. Fensmark i 1782 (jvf. fig. 1). Men til gengæld er agerfelterne, som også er tegnet nøjagtigt på kortet, ikke mere til at opspore. I Strøgaardsvang-

området er jorden ikke så god som nordpå, men dog trods alt bedre end i den sydøstlige del af Gribskov.

Når man studerer markerne på de gamle kort fra før udskiftningen og sammenligner dem med skovkortene fra 1800-tallet, opdager man gang på gang, at markernes form og placering passer med de senere egekulturers form og placering. Der er med andre ord tale om, at markerne, som blev forladt ved skovudskiftningen, blev tilplantet med eg. Det er disse ege, vi i dag kalder flådeegene.

Efter englændernes bombardement af København i 1807 og den efterfølgende kapitulation blev hele den danske flåde konfiskeret. Det var et tab af træ, som svarer til 90.000 udvoksede 150-200 årige ege. Derved skabtes der, for at tilgodese flådens interesser, et voldsomt behov for at plante ege de næste par årtier. Bønderne begyndte at forlade deres marker allerede sidst i 1700-tallet, men mange af markerne blev først tilplantet helt op i 1830'erne. På en eller anden måde må disse marker inde i skoven have været i brug i den mellemliggende 30-årig periode.

Den sydøstlige del af Gribskov

Den sydøstlige del af Gribskov har den dårligste jord og det mest kuperede terræn. Jordbunden består overvejende af sand og grus. Bebyggelserne er koncentreret ved Esrum sø, hvor skovbygden Nødebo jo stadig ligger. En anden bebyggelse i området er enestegården Skallerød (fig. 3, F). Gården kan føres helt tilbage til 1271, hvor den bliver

Fig. 3. Lokalteter omtalt i teksten (Kort- og Matrikelstyrelsen)

testamenteret til Esrums kloster. Den i forvejen dårlige jord i vangen blev op gennem tiden mere og mere udpint, og i 1702 er gården udlagt til Frederiksborg stutteri, hvor det røde stod kom til at gå. I 1797 blev den overdraget til forstvæsenet og straks tilplantet med eg. På grund af den dårlige jord, har kulsvidning været et nødvendigt bierhverv for bonden. En af hans tre vanger hed faktisk Kulmilebakkeåsen (fig. 3, K), og der ligger Gribskøvs største kulmiletomt. Da området har været mindre bebygget i historisk tid, er sporene fra oldtiden bedre bevaret her.

Nordvest for Nødebo findes et område med 12 fredede oldtidsminder (fig. 3, G), hvilket er atypisk for Gribskov. Der er en rest af en runddysse, 6 meter i diameter, hvor 12 randsten er bevaret hele vejen rundt. I midten ses rester af et kammer, hvor to bæresten er tilbage. I området findes også en dysse, hvor en parforcevej er anlagt tværs igennem. På syv af bakketoppene i området er der anlagt røser, lave stenhøje med begravelser fra bronze- og jernalderen. Disse oldtidsminders beliggenhed gør, at de ikke er turistattraktioner, men de ligger der til minde om liv og død i skoven i forlængst svundne tider. Var røserne anlagt uden for det område, hvor der er skov i dag, var de forlængst forsvundet, og der er grund til at tro at de meget sårbare, lave røser har været vidt udbredte i Nordsjælland, blot er de nu forsvundet i dyrkningsområderne. Røserne i Gribskov er ikke gravet ud. Hvis vi passer på dem, kan de stå til fremtidens arkæologer.

En km længere mod vest ved Fem-

vejskorset, blev der i 1990 på et større areal fundet stenlægninger og stenrøser (fig. 3, H). Det lignede grave fra germansk jernalder. De blev undersøgt af arkæologerne med det samme, da denne type grave er uhyre sjældne. Resultatet var dog magert, kun få brandpletter og ingen genstandsfund. Jeg tror, der er taget sten fra stedet gennem århundreder. Ved den nærmeste skovvej blev der fundet knapper og mønter fra århundredskiftet, hvilket får mig til at fable om, at man har stået ved denne vejkant og smidt stenene op på en ventende hestevogn, der holdt på vejen.

I Nødebo Holt mellem Esrums sø og Nødebo ligger det, som i folkemunde bliver kaldt Margrethevold og Margrethehus (fig. 3, I). Huset, som lå tæt ved søen, blev beskrevet af museumsinspektør ved Nationalmuseet V. Boye i 1886. Det kan ikke ses i dag. Enkelte pæle af en bro, som var synlige i 1886, skal have ført ud til en fremspringende, lille landtunge i holtets sydøstlige hjørne. På søbunden, hvor Boye så pælene, kan man i dag se en stenrække. Margrethevolden er en stor, op til 20 m bred, 1,75 m høj og 400 m lang, halvcirkelformet vold foran "Margrethehus". Hvad alt dette er, er yderst usikkert, men ikke uspændende.

I den sydvestlige del af Gribskov er der et lille område med rester af tre megalitgrave. Den mest kendte er Mor Gribs Hule ved Helsingevej (fig. 3, J og forsiden) overfor Enghavehuset. Der er en nyistandsat jættestue, hvor dækstenene mangler. Mor Grib er en legendarisk sagnfigur. Hun omtales i to hoved-

versioner: 1: som en røverkone, der med sine seks sønner boede i Mor Gribs Hule. 2: Som en ensom stakkels kone, der holdt sig for sig selv ude i skoven, hvor hun spredte skræk og rædsel.

Distriktets sydlige del

Distriktets sydlige del er Brødeskov, St. Dyrehave og Præstevangen. Præstevangen var Hillerøds sognepræsts jord tilbage fra 1500-tallet. Senere blev det stutrerivang og fra 1850-68 parkanlæg under Frederiksborg slot, hvorefter det kom ind under forstvæsenet.

Store Dyrehave blev anlagt af Christian IV i 1620 som kongens jagtrevir. Senere kom de stjerneformede parforcejagtveje. I midten af 1800-tallet overgik området til forstvæsenet. St. Dyrehave er påfaldende fattig på kulturhistoriske spor. Der har ligget tre gårde, som blev nedlagt, da Dyrehaven blev anlagt, men jeg har aldrig før oplevet, at man absolut intet kan finde af spor fra en gårdtomt. Kun i stednavnene på stedet er deres minde bevaret: Malteenghave (enghave for Marholtgården), Boltehus (hvor ordet "Bolte" er afledt af Borholtgården, som gården hed) og Kapelvej (Kapelgården).

Udenfor St. Dyrehave lå et rettersted ved Rågårdsmosen. Lige indenfor diget blev ligene kulet ned. I 1980'erne fandt en skovløber et kranie på stedet. Politiet blev tilkaldt, og det siges, at politiets undersøgelser viste, at kraniet stammer fra 1700-tallet.

Så er St. Dyrehave selvfølgelig kendt for sine mange rillesten. Om dette kan I læse i NoMus nr. 4 fra december 1995.

Vest for St. Dyrehave ligger Brøde-

skov. Der er bevaret en langdysse, en langdyssetomt, en runddysse og syv andre gravhøje. At højene er bevaret skyldes givetvis, at de ligger i skoven.

Som jeg har forsøgt at vise i denne artikel, er skovene omkring Hillerød rige på spor efter vore forfædre. At bevare dem er en fælles sag. Hvis man har de rigtige briller på, kan søndagsturen i skoven også blive en rejse tilbage i fortiden.

Carsten Carstensen

SET og SKET

Lys I En Mørk Tid.

Fra den 27. november til den 22. december 1995 inviterede vi kommunens børnehaver samt skolernes mindste klasser til et julearrangement, som vi kaldte *Lys I En Mørk Tid*. Emnet var lyskilder og belysning for ca. 150 år siden. For de mindste fortalte vi historier og viste gamle lysestager og staldlygter. Med de større børn besøgte vi Husmandsstedet og talte om, hvordan en familie klarede dagens mange gøremål i årets mørke måneder. Aktiviteterne fortsatte i Søjlehallen, som vi havde pyntet festligt op til jul med kyndig hjælp fra børnene og pædagogerne i Busbørnehaven og børnehaven Skov og Vandring i Naturen. Samtlige børn fik dyppet et julelys, og vi afsluttede besøget med at danse om juletræ og få pebernødder.

Vi nåede 501 børn før formidlingsinspektøren lagde sig med influenza, men de godt 100 tilmeldte børn, der således blev snydt før jul, er i stedet blevet tilbudt et lignende museumsbesøg i januar måned.

Margit Eva Jensen

Ordinær Generalforsamling

i Nordsjællandsk Museumsforening
afholdes onsdag den 28. februar 1996 kl. 19.30
i foredragssalen på *Grundtvigs Højskole Frederiksborg*,
Frederiksværksgade 147 i Hillerød

Efter generalforsamlingen vil tidligere Rigsantikvar

Olaf Olsen

causere over emnet:

»Mine 14 år som Rigsantikvar«

(se nærmere omtale side 11)

